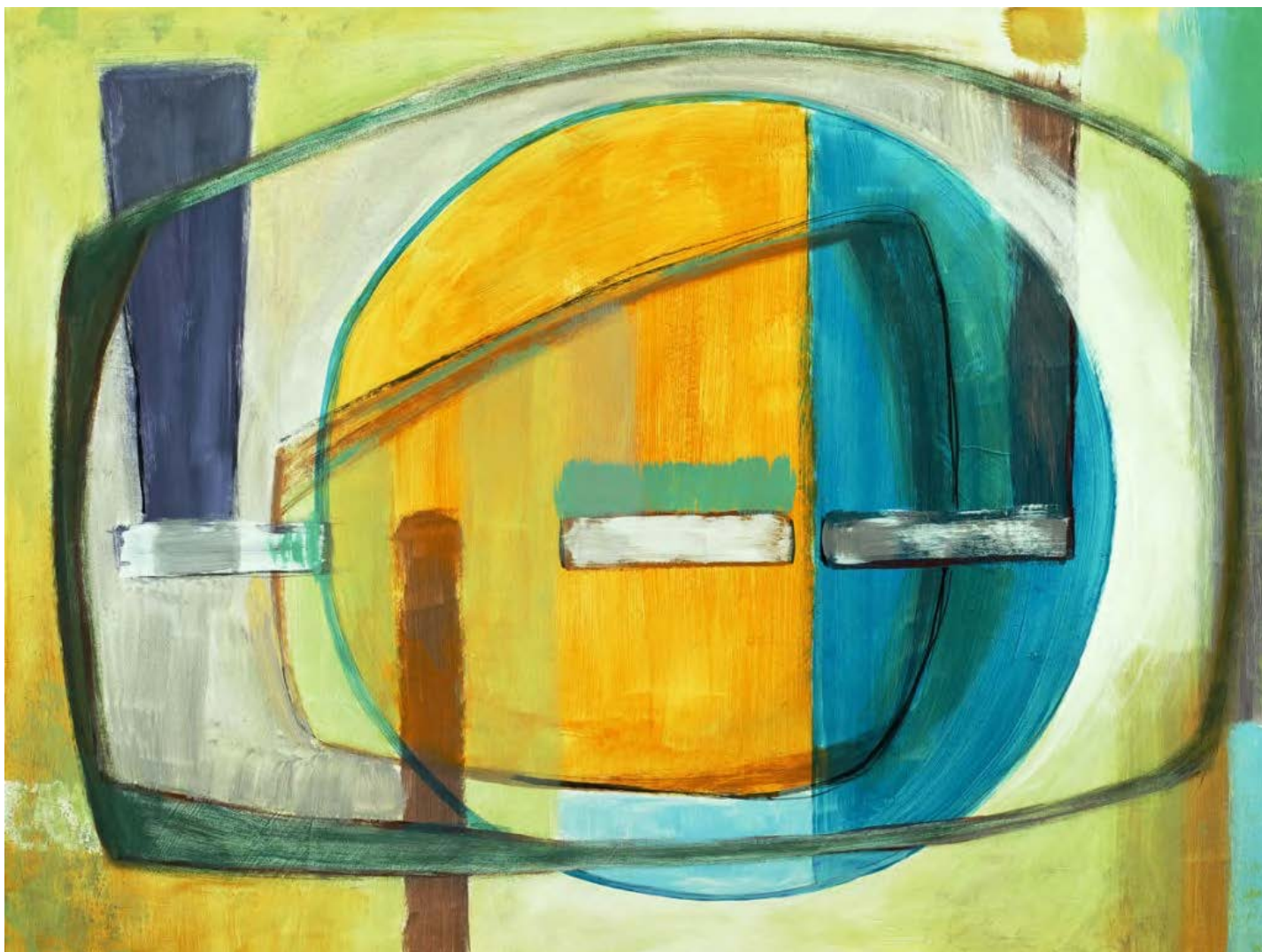

Bíró Béla

HUSZONEGYEDIK SZÁZADI MESTER

2018-04-27 | ESSZÉ

Kállay Géza nemcsak a legkiválóbb irodalomtörténészek egyike volt, de lenyűgöző személyiség is. Hatalmas tudásában és páratlan íráskészségében nem volt semmi nyomasztó. Sugárzott belőle a szerénység, a jóindulat és a másik esetleges gyöngesége iránti tolerancia. Kritikai megjegyzései engem is inkább felszabadítottak.

mindannyiunk iránytűje

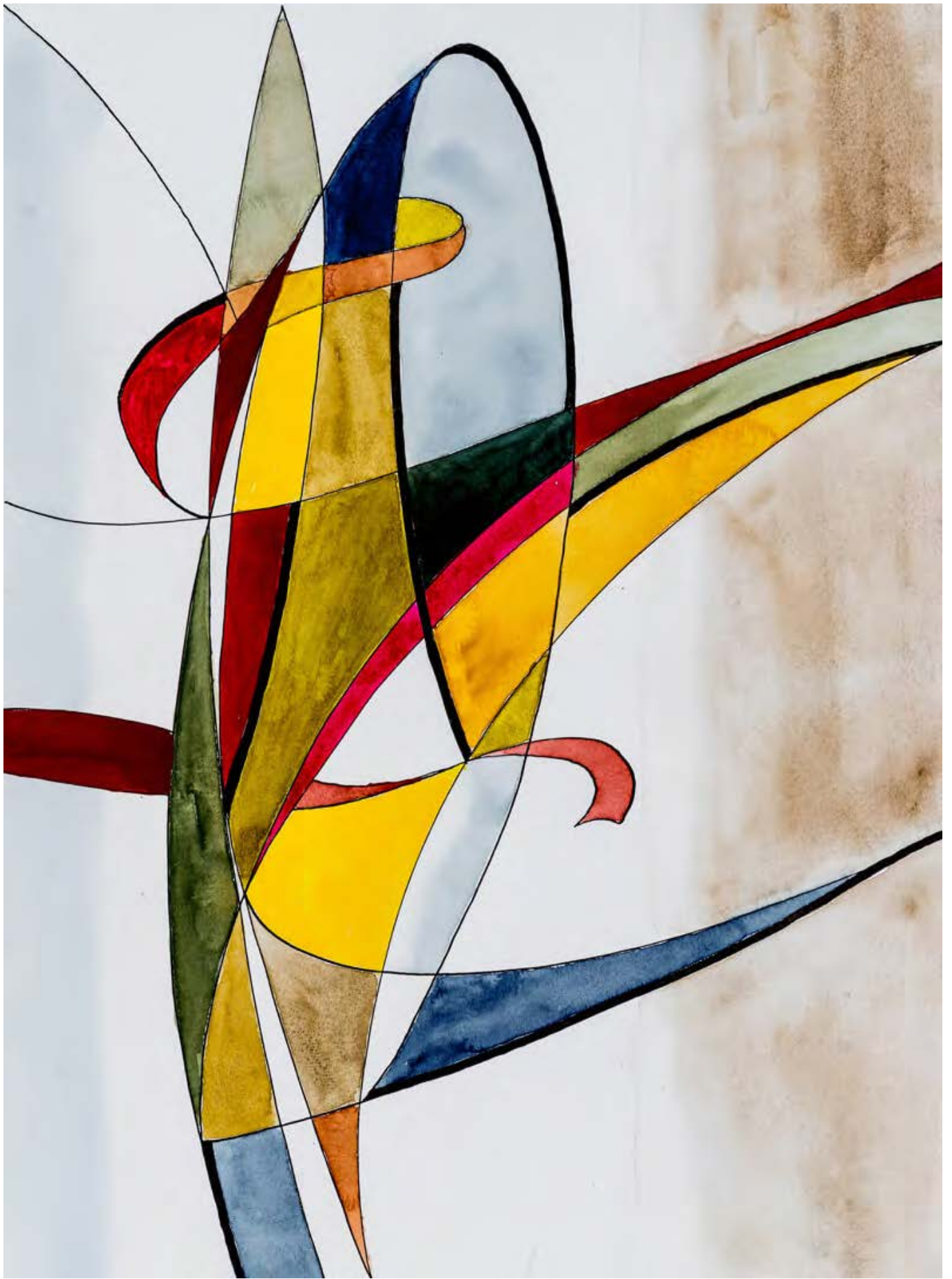
S mint kiderült, mindez nemcsak az én ligetes együvértartozási élményemhez tartozott. Könyvei minálunk hozzáférhetetlenek voltak. De az előadások közti szünetekben

asztalomon felejtett Kállay-példányok (a Ligettől könyvformában vagy elektronikusan szinte kivétel nélkül eljutottak hozzám) ugyancsak terjedtek környezetemben. Tanulmányai kézről kézre jártak. Az a sajátosan kállays elemzési stílus, amely a Shakespeare-irodalom ismeretével és a legkorszerűbb nyelvfilozófiai irányzatok – mindig a gondolatmenet lényegéből fakadó – alkalmazásával olvasóját magával ragadta, mindannyiunk iránytűje lett. (A nyelvi határokat is áttörve, hiszen a mi „humán” szakunkon angolul, románul és magyarul zajlott az irodalomoktatás.) A Sapientia EMTE Csíkszeredai Humán Kara a román–angol szak egyik legsikeresebb konferenciájára közfelkiáltással hívta előadónak. Az 2012. április 23–24-ei *A tér diskurzusai* című konferencián ő volt a plenáris előadó. A „*Where the Space?*” – *Meanings of Space in Shakespeare's Macbeth* című előadás aztán még ugyanabban az évben az Acta Universitatis Sapientiae. Philologica 4. számának 14–33. oldalán megjelent. Az angol szekció vitái során – akárcsak a Liget tanácskozásain – ellenérveit is olyan szerénységgel és meggyőző erővel fejtette ki, hogy a megbírált a gondolatmenetet gyakran maga folytathatta tovább.

Szinte minden írásában a kimondható és a kimondhatatlan feszültsége foglalkoztatta. Elemzéseivel arra a határvidékre vezette olvasóját, ahol (bár a wittgensteini analitikus nyelvfilozófia alapvetően logikai fogantatású) a logika helyét átveszi az intuíció, a szavakba foglalhatatlan sejtésekre alapozott tudás. Egyfajta misztikamentes misztikum.

Tanulmányaiban még ennek a – folyton változó divatok áldozatául esett – filozófiai irányzatnak a gyöngéi is erényekké nemesedtek. Mert az ő nyelvfilozófiája a legadekvátabb anyagból építkezett. Az irodalomból. Már trilógiaként összeállt kötetei: a *Nem puszta szó*, ***Nem puszta tett*** és ***Nem puszta kép*** is egyedi módszere szerint építkezett. A címek is jelezték, hogy túllép (kénytelen túllépni) a különböző irányzatokon. Az irodalom, főként a dráma egyszerre szó, tett és kép, de mindig több

is ezeknél. Próza- vagy verselemzése is olyan műveket boncolgattak, melyekben e három – alapvetően lételméleti – kategória (mert nála a nyelvfilozófia is lételmélet) szervesen összefonódik.

A lételméleti aspektus meghatározó elve: „a tanítás, az írás és a 'mindennapi', 'hétköznapi élet' [...] elválaszthatatlanok”, mert 'csak arról érdemes írni', amit az ember mint mindennapjainak kérdését éli át.” (*Nem pusztá kép*, 6.) S a tételt az elemzett művekre és saját szövegeire egyaránt érvényesnek tekintette. Metafizikája is valamiféle kölcsönösség-elméletben fogant. A nyelvi jellegű interperszonális relációkban, melyek során „egyúttal mindig egy 'közösség kialakítására is kísérletet teszünk.’” (***Mondhatunk-e többet?*** Idézi Cavellt, 84.)

a közösségi lét alapfeltételei

Posztumusz kötetében is a közösségi lét alapfeltételeit igyekszik végiggondolni. Ehhez a nyelv státusát kell a lehető legkövetkezetesebben tisztázni. A

kiindulópont ezúttal is Wittgenstein és kommentátorai. Mindenekelőtt Cavell: „Igaz és hamis az, amit az emberek *mondanak*, a *nyelvet* illetően pedig az emberek összhangban vannak” – így Wittgenstein, és Cavell ezt így magyarázza: akik „állandóan és teljes mértékben, mintegy egymással összefűzve vannak egyetértésben: össze vannak hangolva, ahogy zenei hangok és dallamok, vagy ahogy órákat igazítanak össze, vagy mérlegeket összekalibrálnak, vagy ahogy bizonyos számoszlopok egyeznek. Hogy emberek egy csoportja a nyelvükben '*stimmen überein*', bizonyos értelemben azt mondja: megtalálják egymás között a nyelvre vonatkozó hangot, mintegy tetőtől talpig érvényes rájuk a kölcsönös *hangoltság*.” (84–85.)

Kállay is úgy véli, hogy „A világtól elválasztott létben a valóság elérhetetlen.” (88.) A valóság persze egészében és véglegesen soha sem érhető el, a teljesség ugyanis „csupán abban az ígéretben jelenik meg, hogy 'holnap folytatjuk' és párbeszédben maradunk a (soha el nem érhető) igazság keresésében.” (89.)

De Kállay mintha azt a tételt sem fogadta volna el maradéktalanul, hogy létünk határai azonosak lennének nyelvünk határaival. Mindig van valami, ami kimondhatatlan, valahogyan mégis „tudható”. Ha egész lényünket betölti az érzés, a nyelv is kiszabadul a „börtöncellából”, és az intuíció vezet. „Hogy a nyelvünket és az elménket kiszabadítsuk a börtöncellából, először tudatosítani kell magunkban, hányféleképpen tartozunk felelősséggel egymásnak a nyelv használatát illetően. És talán valóban ott kell elkezdenünk, ahol bizonyos értelemben senki sem 'szabad': a nyelvi-nyelvtani-szemantikai szabályoknál, amelyek mindannyiunk számára

kötelezőek, ha azt akarjuk, hogy megértsük egymást. Ott indulhatunk el, ahol a hétköznapi, a megszokott, a mindennapos van: ahol a nyelven osztozás felimerése szabadíthat fel, hogy beszéljünk és írjunk. Ahol sem a börtönfal, sem kapurács, sem 'kietlen, szürke közömbösség' nem rejti tokba a 'drága hangszer' és nem zár el egymástól." (100.)

Az emberi létezés csakis közösségi lehet, a felelősség azonban individuális. „Ha valami elromlik, ha igazságtalanság történik, ha rosszul mérjük fel a helyzetet, rosszul következtetünk, csak magunkat tehetjük felelőssé, csak magunkat hibáztathatjuk.” (199.) Az öntudat (illetve a közösségi tudat) Kállay vizsgálódásaiban – eltérő természetük ellenére – központi szerepet játszik.

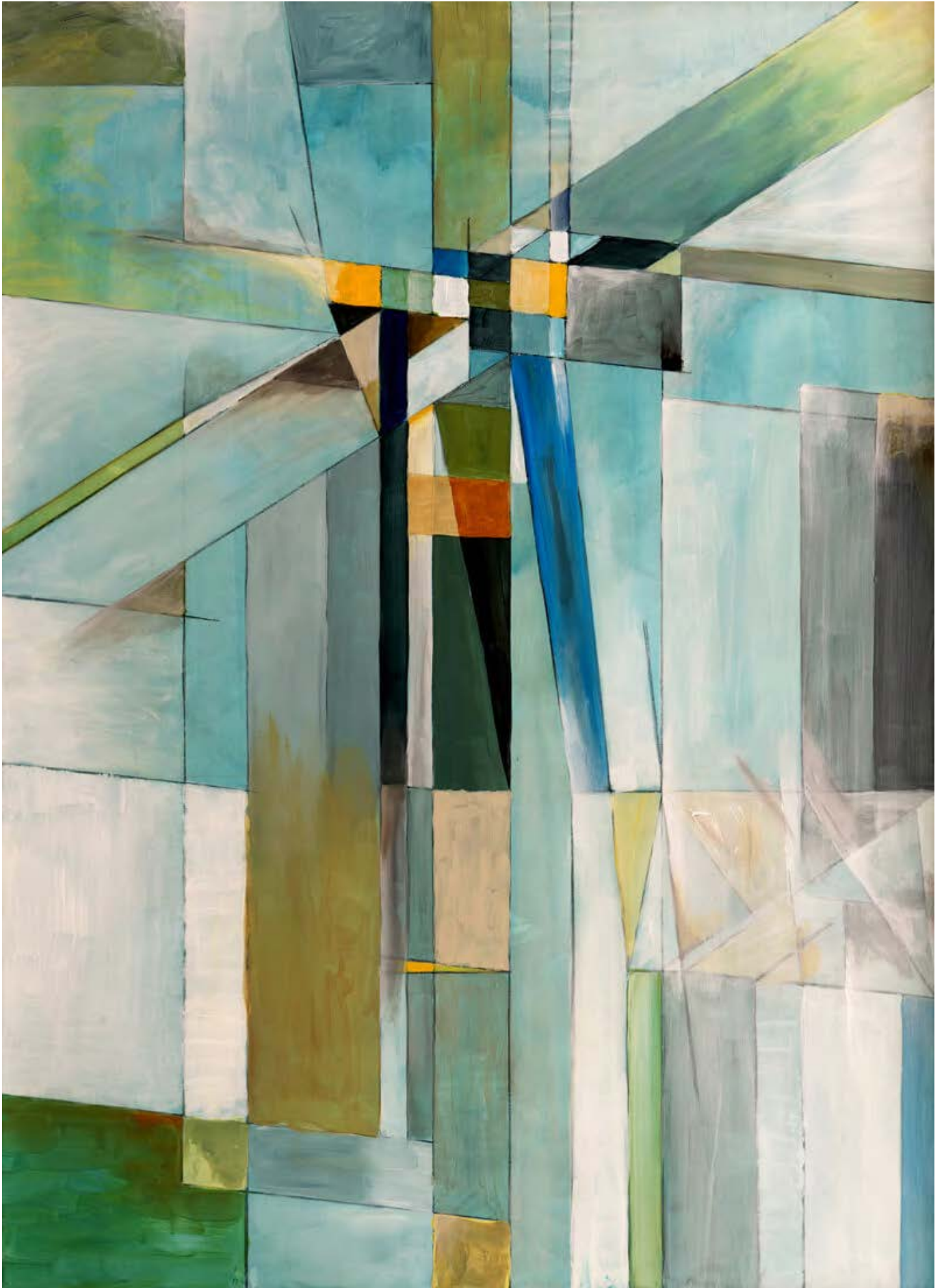
Első személyű én és harmadik személyű Én, amelyre az öntudat jelenségét visszavezetni igyekeznek, a mi-re is jellemző. Önmagunkat mint közösséget is akkor tudatosíthatjuk, azaz élhetjük meg egyfajta kollektív öntudatként, ha idegen (harmadik személyű énjeinkkel nézünk önmagunkra.)

sugárzik a gondolat

Az angol szavakat kifejezéseket, mondatokat a magyar tükrében értelmezi, s lehetőleg minden oldalról megmutatja azokat. A magyarokat meg az angoléból. A tételt sehol ki nem mondja, de minden sorából sugárzik a gondolat, hogy csak (a szó bizonyos értelmében) több identitású személyekként tehetünk szert a szó mélyebb értelmében vett öntudatra.

Így a semmi problematikája is más megvilágításba kerül. A semmi csak a szó logikai értelmében jelenti a semmit, az ellentmondásból fakadó értelmetlenséget. Ontológiai értelemben az ellentétek kölcsönösségéből fakadó teljesség (Hegel még egységről beszélt), azaz a Minden. Ez a Minden az a semmi, melyből az Univerzum a Tökéletességet megtörve tökéletlen (és épp tökéletlenségében gyönyörű) Világ. Shakespeare-nél gyakorta a legmakulátlanabb jelleme válnak (önzetlen gyanútlanúságukkal és ad absurdum vitt jóhiszeműségükkel) a bűn igazi szálláscsinálói (Ofélia, Othello, Cordélia), ahogyan a nagy bűnösök is (Macbeth, III. Richard és társaik) önzésükből, gyanakvásukból és ad absurdum vitt

rosszhiszeműségükből következő bukásukkal a (sajnos, mindig átmeneti) tisztesség számára tisztítják meg a terepet. „... a világban a rossz a gonosz önmagát számolja fel, a gonoszok egymással és önmagukkal hasonlanak meg és hagyják el kárvallottan a küzdőteret, hogy a jó (tegyük hozzá, a megfontolt és önmagával szemben is elfogulatlan jó – B. B.) érvényesülhessen, sőt talán magukba szállnak és 'megjavulnak.'” – írja Kállay (350.). A bűn és a büntelenség kölcsönfogalmak (ismét a kölcsönösség!). Éppen fordítva, mint a logikában, ahol – ha ugyanott, ugyanakkor és ugyanabban a vonatkozásban értelmeznénk (bűnös–ártatlan) – értelmetlenné, azaz semmissé válnak.

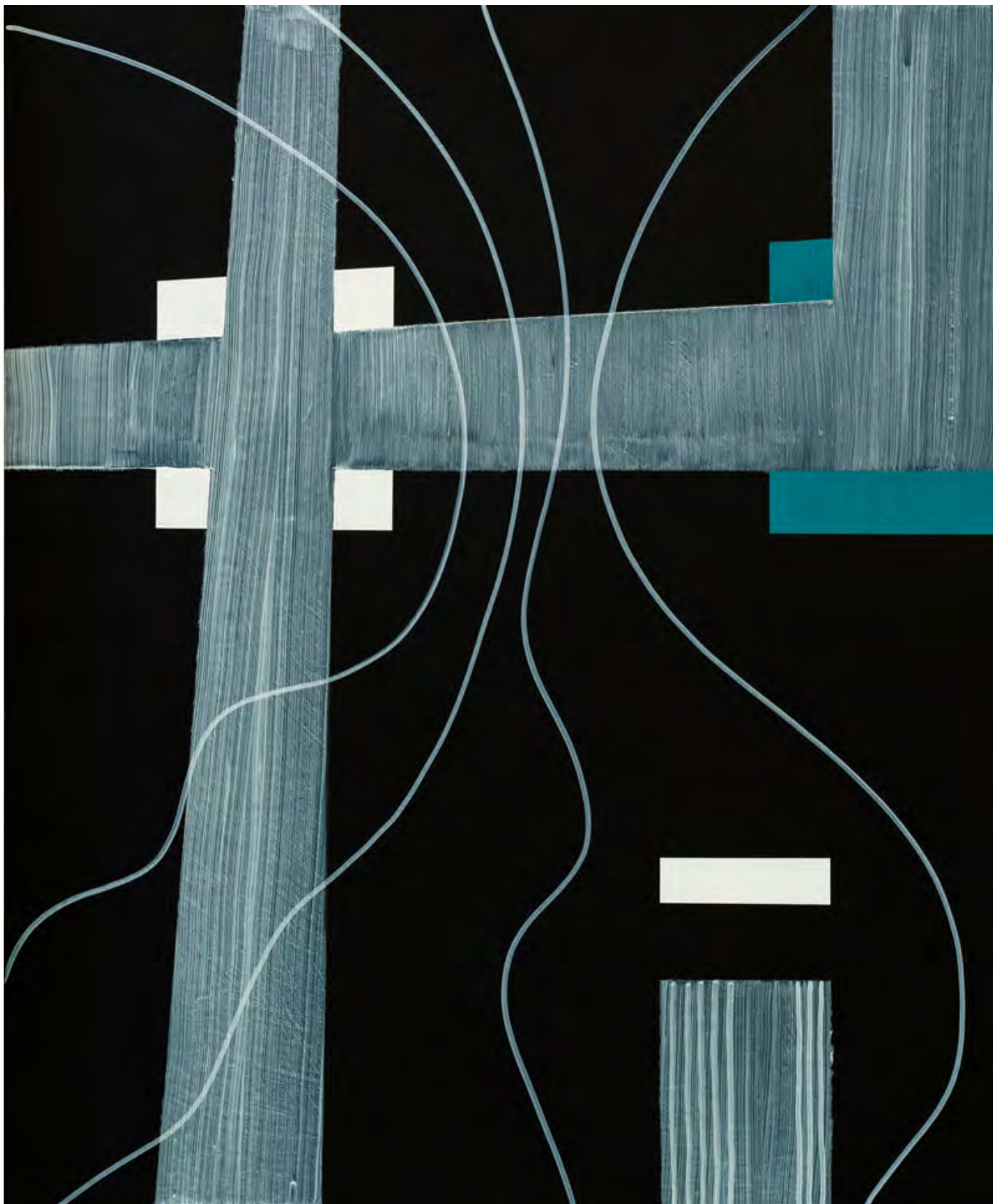
A kötet utolsó írása, az Emersonról szóló, bizonyos értelemben már irodalmon túli politikai esszé. Kállay szinte áttételek nélkül az emberi együttélés alapvető normáira tanít. A rabszolgaságról beszél, de minden emberi alávetettségről, megaláztatásról, semmibevételről szól. S a személyiség, az emberi intellektus feladatairól. „...az egyetlen, amely egy intellektuális beállítottságú személynek soha nem bocsátható meg – idézi Emersont –, ha nincs tisztában saját feladataival, ha gondolatait másoktól veszi. Mert hiányzik belőle a képesség, hogy bátran, saját elképzelésekkel álljon elő, ostobán ismétli mások jelszavait, s ebben az elme kimerül és elhülyül.” (337.)

Itt szerepel megint a gyakran emlegetett **személyes jelentés**. „Mert azért mindannyian szabadok és boldogok szeretnénk lenni, de ez épp akkor, és csak akkor lehetséges, ha mindenki más is az.” (351.)

talán barátok

Kurta budapesti tartózkodásaim során nem sokat találkoztunk, s akkor is mindig társaságban. Annak ellenére, hogy talán barátoknak éreztük egymást, kapcsolatunk jórészt arra korlátozódott, hogy hallgattam vagy olvastam őt. A Liget jóvoltából birtokomba jutott köteteket (melyek közt akadt néhány dedikált példány is) szinte egyszuszra olvastam végig.

Írásai – a szó szoros értelmében – egyéniségem részeivé váltak. Évtizedeken át drámaelméletet is tanítottam Bukaresten és Csíkszeredán. Az ő Shakespeare-elemzései (de nem csak) annyira magukkal ragadtak, hogy utólag mindig rá kellett döbbernem, előadásaimon az ő nyelvét beszélem, miközben meg voltam győződve, hogy a gondolat maradéktalanul az enyém. Szövegeinek erejében meghatározó szerepe volt a pedagógiának, a kapcsolatnak a hallgatóság közvetlen, ismét csak kölcsönhatásszerű reakcióival. Óráit sajnos, nem hallgathattam, de a szövegekben is érződik a mimika, a testbeszéd. Irigyeltem a tanítványait. S csodáltam mint tanítványt. Mert csak az igazi tanítvány válhat tanítványokat bűvölő mesterré.

A román filozófia talán legkiemelkedőbb egyénisége, Gabriel Liiceanu úgy véli, hogy „gondolkodásod szabadságának alapfeltétele az előzetes alárendelődés egy mester szabad gondolkodásának.” A tanárnak, hogy azzá válhasson, mesterré kell válnia, a

szó – ókori görögök által használt (jobbára szókratészi) – értelmében. Kállay Géza mindig büszke volt mestereire.

Így válhatott mesterré maga is. Megtisztelő, hogy – talán – én is tanítványai közé számíthatom magam.

kép | shutterstock.com